

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIV

MART 1998

Sayı: 40

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE LÂİKLİĞİN YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. ERSOY TAŞDEMİRCİ *

1. Lâiklik Kavramı ve Lâikliğin Tanımı :

1.1. Lâiklik Kavramı :

Lâiklik kavramının aslı "Lâik"dir. Sondaki "lik" eki Türkçe bir ektir. Lâik kelimesi, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Esasen Yunanca olan Lâik kelimesi, yine Yunanca olan Lâikos sıfatından türetilmiştir. Lâikos sıfatı ise, halk anlamına gelen "Laos" kelimesinden bir ek yardımıyla türetilmiştir. Laikliğin türetildiği laikos kelimesi, Tanrı ile yakın ilgisi bulunmayanlar veya din adamları sınıfına mensup olmayanlar, yani din adamları sınıfının dışında kalan alelâde halk tabakasına mensup olanlar anlamına gelir. Din adamları sınıfına veya Tanrı ile yakın ilgisi bulunanlara ise, Kleros adı verilmektedir. Buradan hareketle Lâikos, dinî nitelik taşımayan, Klerikos ise dinî nitelik taşıyan anlamını kazanmıştır. Bu durumda Lâik kelimesi din ve ruhbanlıkla ilgisi olmayan anlamına gelir. Din ile ilgisi olmayan da dinsizlik demek değildir. ¹ Ancak aşağıda çeşitli tanımları verilen Lâiklik bugünkü gerçek anlamını Avrupa düşünce tarihi, özellikle Fransız düşünce tarihi içinde kazanmıştır.

1.2. Lâikliğin Tanımı :

Bugün Lâiklik bilimsel ve felsefî disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanmakla beraber, bu disiplinler içinde de Lâikliğin tanımı üzerinde

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
¹ Suat Sinanoğlu, *Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları*, "Laiklik-I" İstanbul 1954, s. 1; Hüseyin Batuhan, *Laiklik ve Dinî Taassup*, "Laiklik-I". İstanbul 1954, s. 53.

tam bir anlaşma yoktur. Bu zorluk sosyal varlıkların mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Lâiklik de bir sosyal varlık olarak bu zorluğu yapısında taşımaktadır. Bu zorluğa rağmen lâikliğin belli başlı tanımları aşağıda verilmiştir.

Felsefî Tanımı: Dinî düşünce ile aklî düşüncenin, fizik ile metafiziğin diğer bir deyişle akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılması demektir. Filozoflara göre Lâiklik, insanın manevî evrimi sonucunda, yani insan aklının geçirmiş olduğu evrim sonucunda ortaya çıkmıştır.²

Siyasî Tanımı: Dindaşlık ile yurttaşlık statülerinin birbirinden ayrılması demektir. Bundan dolayı Lâik bir siyasi sistemde devlet adamları ile halkın aynı din veya mezhebe mensup olma şartı bulunmadığı gibi, vatandaşların da aynı din veya mezhebe mensup olma mecburiyeti yoktur. Ayrıca Lâiklik, demokrasinin özellikle liberal demokrasinin manevî temelini teşkil eder. Çünkü demokraside siyasî iktidar meşruiyetini, ilahî otoriteden değil, sosyal otoriteden (millet hâkimiyetinden) alır.³ Bundan dolayı demokrasi ile Lâiklik bir arada bulunur. Lâiklik bulunmayan yerde demokrasi, demokrasi bulunmayan yerde Lâiklik bulunmaz.

Hukukî Tanımı: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Din, devlet işlerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Devlet, Tanrı ile kul arasından çekilmiştir. Ayrıca, devletin dinî temeller üzerine dayandırılmamasını da ifade eder. Devletin dayandığı temeller Lâik karakterde olmalı ve hukuk dinamik niteliği ile toplumun dünyevî ihtiyaçlarından kaynaklanmalıdır. Dünyevî ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak değişmelidir.⁴ Bundan dolayı Lâiklik, dinî bir kavram değil, hukukî bir kavramdır.

Kültürel Tanımı: Dinin kültürel hayatı belirleyen ve yönlendiren tek ve hâkim unsur olmaktan çıkmasıdır. Ahlak, sanat ve felsefe gibi bir kül-

² Çetin Özck, *Türkiye'de Lâiklik*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962, s. 1-4.

³ Çetin Özck, *a.g.e.*, s. 2.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Atatürk ve Lâiklik*, "Eğitim Hareketleri" Derg., C., 20, S., 229-230. (1974), s. 21; Hikmet Bayur, *Lâiklik*, "Lâiklik-1", İstanbul 1954, s. 18; Hüseyin Batuhan, *a.g.e.*, s. 53.

tür unsuru olan din, kültür içindeki imtiyazlı yerini sanata bırakmıştır. Özellikle Atatürkçü düşünce sisteminde Lâikliğin kültürel boyutu çok önemlidir. Çünkü İslam medeniyetinde bazı dinî düşüncelerle müzik, resim ve heykeltraşlık... gibi güzel sanatlar yeteri kadar gelişme imkânı bulamamıştır.

Eğitimsel Tanımı: Genel eğitimin dinî niteliğinden sıyrılarak bilimsel nitelik kazanmasıdır. Lâik sistemde din eğitimi ve öğretimi vardır ve vatandaşların temel hak ve hürriyetleri arasında yer alır. Bu din eğitimi ve öğretiminin verilmesi biçimini de her ülkenin özel şartları belirler. Ancak Lâik sistemde dinî eğitim ve öğretim yoktur ve genel eğitim ve öğretim de dinselleştirilemez. Genel eğitim ve öğretimin dinselleştirilmesi, Lâikliğe aykırıdır.

1.3. Lâikliğin Tarihî Gelişimi :

Lâikliğin tarihinde karşılaşılan ilk kavram "Tolerans"dır. Lâtince "Tolerare" fiilinden türetilmiştir. Bu fiil izin vermek, göz-yummak, çekmek veya hoş-görmek anlamlarına gelir. Buradan hareketle türetilen tolerans, yabancı veya başka türlü fikir veya davranışları hoş-görme demektir. Toleransın doğuş kaynağı Yunan kültürüdür. Yunan politeizmi kültürel bir din olduğu için, oldukça toleranslıdır. Çünkü din topluma dışardan empoze edilmemiştir. Peygamberi, kutsal kitabı ve kilise organizasyonu yoktur. Din ve devlet ayrılığı olmamasına rağmen tolerans vardır. Ancak tolerans hiç bir zaman din hürriyetinin yerini tutamaz. Çünkü tolerans yasal bir hak değil, devletin tanıdığı bir tavizdir. Oysa din hürriyeti yasal bir haktır. Gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik devlet düzeninde bulunur.⁵

İşte Yunan ve Roma'daki tolerans, Hıristiyanlık tarafından ortadan kaldırıldı. Orta çağ boyunca koyu bir taassup (toleranssızlık) hüküm sürdü.

⁵ Hüseyin Batuhan, *Batıda Tolerans Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1959, s. 11-29, 74, 122-123.

⁶ Hüseyin Batuhan, a.g.e., s. 30, 211-212; Kemal Aytac, *Avrupa Eğitim Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1980, s. 97-99, 125, 163-214; Nazım Poroy, *Laiklik Hakkında Misalli Bir İnceleme*, "Laiklik-1", İstanbul 1954, s. 42-43.

Ancak rönesans, coğrafi keşifler, reformasyon ve hümanizm hareketleri sonucunda Hıristiyan taassubu yıkıldı. Bu hareketlerin etkisiyle Avrupa'nın hem maddî hem de manevî hayatında köklü değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler Fransız ihtilalini hazırladılar. Fransız ihtilalinin hazırlanmasında yeniçağın bilim, sanat ve teknik alanlarındaki gelişmeleri ve modern felsefe akımları etkili oldular. Bilhassa, Fransız ihtilalinin temelinde bulunan "tabîî hukuk teorisi" ile "aydınlanma felsefesi" Lâiklik fikrinin gelişmesinde büyük bir rolü haizdir.⁶

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Teokratik Düzen

2.1. Osmanlı Teokratik Düzeninin Temelleri :

Osmanlı teokratik düzeninin kökleri İslamdan önceye kadar gider. Çünkü İslamlıktan önceki Türk hâkimiyet telakkisi ilahî bir temele dayanır. Karizmatik Türk hâkimiyet anlayışı, hakanlar soyunun insan üstü vasıflarla donanmasını gerektirmiştir. Bu da kendini, hakan soyunun ilahî kaynaktan gelmeleri şeklinde göstermiştir. Ayrıca hakanların halka hükmetmeleri, hakanlara Tanrı tarafından verilen bir hak olarak görülmüştür. Meselâ, Orhun Anıtları Metinlerinde Bilge Kağan şöyle der: "Tanrı, atam İstemi ve Bumın Kağanı milletim üzerine kağan olarak oturttu." Yine Kurt Efsaneleri hakanlar soyunun ilahî kaynaktan geldiğini göstermektedir.⁷

Osmanlı teokratik yönetiminin temelini teşkil eden diğer bir kaynak İslamlık'dır. Bu kaynağın başında halifelik gelir. Halifelik daha başından itibaren siyâsî bir mahiyet kazanmıştır. Çünkü, halifeler Peygamberin dâni liderlik vasfına değil, devlet adamlığı vasfına halef olmuştur. Halifelerin bu dünyevî nitelikleri, onları tipik bir sultan haline getirmiştir. Halifelerin din alanında yetersiz kalmaları şeyhülislam kurumunun doğmasını zorunlu kılmıştır. Şeyhülislam, devletin icraatını din adına denetlemişlerdir.⁸

7 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 5. baskı, İstanbul, 1975, s. 4-98; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK yayını, Ankara 1987, s. 22-121; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, A.Ü. DTCF yayını, Ankara 1975, s. 11-47; Kafesoğlu İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 4. baskı, İstanbul 1986, s. 343-351.

8 İslam Ansiklopedisi, "Halife" maddesi; İslam Ansiklopedisi, "Şeyhülislam" maddesi; Mahmut Goloğlu, *Halifelik*, Ankara 1973.

Osmanlılarda bu İslamî kurumlara rağmen, şer'i hukukun (şeriat) yanında örfî hukuk da gelişmiştir. Çünkü hayattaki her olayı, her davranışı dinî açıdan yorumlayan şer'î hukuk (şeriat), toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Ancak hükümdar tarafından konan örfî kanunun şeriate (İslamî hukuk mevzuatına) aykırı olmaması ve toplumun yararına olması gerekir. Şer'î hukukun yanında örfî hukukun bulunmasından dolayı Osmanlı yönetimine yarı-teokrat bir yönetim diyenler de vardır.⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'î hukuk (şeriat), kamu hukuku alanından çok, özel hukuk alanında etkili olmuştur. Osmanlı Padişahı şer'i hukuk (şeriat) vasıtasıyla, hâkimiyet hak ve yetkilerinin sınırlandırılmasını istemiyor. Buna paralel olarak dinî tesir devlet okullarından çok, vakıf okullarında kendini göstermiştir. Mesela, enderun, medreseye nazaran daha az olarak dinî tesir altında kalmıştır. Medreseler, Osmanlı teokratik düzeninin bir sembolü niteliğini gösterirler. Ayrıca, ilk modernleşme hareketlerinin devlet eliyle, devlet kurumları alanında başlatılması da, şer'î hukukun (şeriat), devlet hayatından çok, toplum ve fert hayatında etkili olduğunu göstermektedir.¹⁰

2.2. Osmanlı Teokratik Düzeninin Lâiklik Açısından Tahlili :

Lâik bir devlette şu üç temel nitelik bulunur:

- Din ve Devlet Ayrılığı,
- Din Hürriyeti,
- Din Eşitliği.

Din ve Devlet Ayrılığı: Din ve devlet ayrılığının olabilmesi için, dinî kuruluşların devlet teşkilatı dışında bulunması gerekir. Din, devlet iş-

⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam-III*, Altıncı Basım, Ankara 1978, s. 172-173; Yusuf Ziya Özer, *Cumhuriyette Hukuk İnkılâbı*, "Belleten-II", TDK yayını, Ankara 1938, s. 182-283; Halil İnalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, "S.B.F. Dergisi", XIII, 2, (1958), s. 102-126.

¹⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı Padişahı*, "S.B.F. Dergisi" XIII, 4, (1958), 68-79; Halil İnalcık, *Osmanlı Hukukuna Giriş* "S.B.F. Dergisi", XIII, 2, (1958), s. 102-126; Halil İnalcık, *Osmanlılarda Veraset Usufu ve Türk Hakimiyet Telakkisi ile İlgisi*, "S.B.F. Dergisi", XIV, 1, (1959), s. 69-94.

lerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Ayrıca, devlet dinî ilkelere dayanarak kanunlar da koymaz.

Her şeyden önce, teşkilat bakımından din ve devlet ayrılığı, İslam hukuk mevzuatına temelden aykırıdır. Çünkü, İslam dini devlet düzenini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle hazır bir devletin üzerine gelmemiş, kendi ilkeleri üzerine dayalı bir devletin kurulmasını sağlamıştır. İşte bundan dolayı, Osmanlılarda din ve devlet teşkilatı içiçedir. Din, devlet işlerine karıştığı gibi devlet de din işlerine karışmıştır. Ayrıca din adamları devlet memurudur. Din adamları fetvalarıyla devletin icraatını denetim altına alırken, devlet adamı da din adamına istediği gibi hükmetmiştir. Şeyhülislam, fakih ve kadı Padişahın emrindedir.¹¹

Din Hürriyeti: Teokratik devlet düzeninde, dinî devlet sistemi olmasına rağmen din hürriyeti kısıtlıdır. Çünkü, dinin icaplarının yerine getirilmesinde vatandaş zorlanmaktadır. Aynı şeyi Osmanlı Devleti'nde de görmek mümkündür. Günah ile suç devamlı birbirine karıştırılmıştır. Günah olan aynı zamanda suç sayılmıştır. Yine, İslamî açıdan küfür sayılan bir davranış en büyük suç kabul edilmiştir. Mesela, oruç tutmayanların cezalandırıldıklarını, İslamdan çıkanların ölümle cezalandırıldıklarını bilmekteyiz. Bu durumda İslamlık dönüşü olmayan bir yoldur.¹²

Din hürriyeti bakımından aynı kısıtlılığın gayri müslimler için söz konusu olmadığını görmek mümkündür. Bunlar hangi cemaate mensup olurlarsa olsunlar, din, dil gelenek ve görenekleri bakımından tamamen serbest hareket etmek hakkına sahiptirler.

Din Eşitliği: İslamlık, İmparatorluğun resmî dinidir. Diğer dinlere (semaavi dinlere) hoşgörülü davranmasına rağmen, onlara nazaran bir çok imtiyazlara sahiptir. Ayrıca devletin resmî dininin yanında, bir de resmî mezhebi vardır. Bundan dolayı İslamın diğer mezheplerine karşı olumsuz tavır takınılmıştır. Siyasî faktörlerin de işe karışmasıyla durum daha çok ağırlaşmıştır.¹³

11 İslam Ansiklopedisi, "Şeyhülislam" maddesi; Halil İnalcık, **Osmanlı Padişahı**, s. 68-79.

12 Ekrem Üçyiğit, **Din ve Biz**, Ankara 1968, s. 139-144.

13 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 144.

2.3. Osmanlılar'da Lâikleşme Hareketleri :

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Lâikleşme, batılılaşma şeklinde başlamıştır. Bu hareketler devlet eliyle devlet kurumlarında başlatılmıştır. Modernleşme hareketlerinin devlet eliyle sürdürülmesi geleneği özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında da görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Lâikleşme hareketleri toplumun bütün hayatını kapsayacak şekilde yaygınlık kazanmadığı için, sadece eğitim ve hukuk alanlarında olmak üzere iki başlık altında özetlenmesi uygun görülmüştür.

Eğitim Alanında Lâikleşme: İlk önce askeri eğitim alanında olmak üzere XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan batılılaşma hareketleri, batı örneğine uygun askerî okullar açılması şeklinde görülür. Açılan bu okullar, yüksek dereceli meslek okullarıydılar. Bu okullara öğrenci bulma güçlüğü, orta dereceli sivil okulların açılmasını gerekli kılmıştır. Fakat bu okullar açılırken, Osmanlı'nın geleneksel eğitim kurumlarına hiç dokunulmamıştır. Ayrıca, askerî okullar mümkün olduğu kadar dinî tesirin dışında tutulmaya çalışılırken, sivil okullar dinî tesirin dışında tutulamamıştır. Bu arada en iyi şekilde modernleştirdiğimiz kurumun, ordu olduğu anlaşılacaktır. ¹⁴

Hukuk Alanında Lâikleşme: Bilhassa Fransa'dan olmak üzere Avrupa'dan birçok kanun aktarıldı. Fakat bu kanunların şer'î hukukla (şeriatla) çelişen kısımları alınmadı. Çünkü bir taraftan batı ülkelerini memnun etmek, diğer taraftan da İslamî hukuk mevzuatının (şeriatın) yürürlükte olduğunu göstermek zorunluluğu vardır. Bunun için bu dönemde yapılan yenilikler yarım ve yararsız tedbirler olarak kalmışlar. ¹⁵

3. Atatürk Devrinde Lâiklik (Atatürkçü Düşünce Sisteminde Lâiklik)

Esas konumuz "Atatürk Devrinde Lâiklik"tir. Bu konuyu mümkün ol-

¹⁴ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M.E.B. Yayını, Ankara 1974, s. 22-124; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, A.Ü.E.B.F. yayını, s. 105-195.

¹⁵ Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 196; Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 252.

duğu kadar en iyi şekilde aydınlatılabilmek için, önce genel olarak Lâiklik kavramının doğuşu ve tanımı, Lâikliğin tarihi, gelişimi, Osmanlı İmparatorluğunda Lâikliğin doğuşu ve gelişimi hakkında etraflı bir bilgi verildi. Atatürk devrinde Türkiye'de Lâikliği inceleyebilmek için de, önce Türk İnkılâbı hakkında özlü bir bilgi vermek gerekir. Çünkü, Atatürk devrinde Lâikliği anlamak, Türk İnkılâbının ne olduğunu anlamaya bağlıdır.

3.1. Türk İnkılâbının Tanımı ve Amaçları :

Türk İnkılâbını, bu inkılâbın gerçek yaratıcısı olan Atatürk'ün kendisinden öğrenmek yerinde bir davranış olacaktır. O, Türk inkılâbı hakkında şunları söylüyor:

"Türk İnkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk anda akla getirdiği ihtilâl mânasından başka, ondan daha geniş bir değişme ifade etmektedir".¹⁶

Atatürk bu sözünde, Türk İnkılâbının ihtilâl ile karıştırılabileceğini, oysa inkılâp ile ihtilâlin farklı şeyler olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Ona göre inkılâp, ihtilalden daha geniş bir anlam taşımaktadır. İhtilal, inkılâp için ancak bir başlangıç veya inkılâbı başlatıcı bir etken olabilir. Oysa, inkılâp bir süreç veya bir evrim (tekamül)'dir. Acaba neyin evrimidir? Bu sorunun cevabını da Atatürk'den alalım. Ona göre, "bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütakâmil tarz olmuştur".¹⁷ O halde evrim geçiren şey, Türk devletinin şekli olmuştur. Atatürk'e göre, devletimizin bugünkü şekli yüzyıllar süren bir evrimin sonucudur. Türk devletinin evrim geçirerek aldığı en son şekil, bugüne kadar tarih sahnesine çıkmış Türk devlet şekillerinin en olgunu ve en yetkinidir.

Bir evrim konusu olan Türk devlet şeklinin ne gibi temel niteliklere sahip olduğunu incelerken de yine Atatürk'e başvurmakta yarar vardır. Çünkü, Türk devlet şeklinin temel nitelikleri, Türk İnkılâbının amacının

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İş Bankası Yayını, Ankara 1969, s. 41.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 41.

tesbitinde, bize hareket noktası olacaktır. Atatürk'ün düşündüğü modern devletin birinci niteliği, millet realitesine dayanmasıdır. Yani millî bir devlet olmasıdır. Modern devletin dayandığı milletin özelliğini ise şöyle açıklıyor: "Milletin varlığını devam ettirmesi için, efradı arasında düşündüğü müşterek bağ yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dinî ve mezhebî bağ yerine Türk milliyeti rabatasıyla efradını toplamıştır".¹⁸

Atatürk'e göre, yeni Türk devletinin vatandaşları birbirlerine dinî ve mezhebî bağ yerine, Türk milliyeti bağ ile bağlanmış olacaklar. Artık, yeni Türk devleti, vatandaşları bir ümmetten ibaret olan teokratik bir devlet değil, aynı milletin bireylerinden meydana gelen millî bir devlettir.

Türk inkılâbının bir ürünü olan yeni Türk devletinin diğer bir temel niteliği, bu devletin medenî (uygar) olmasıdır. Sadece, devletin şekli değil, devletin ait olduğu millet de medenî olacaktır. Diğer bir deyişle, Türk İnkılâbının temel amacı, Türk toplum ve devletini medenileştirmektir. Atatürk, bu konuyla ilgili fikrini şöyle açıklamaktadır:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını, tamamen asrî ve bütün mânâ ve eşkâliyle medenî bir heyet-i içtimaiye haline isâl etmektir".¹⁹

Buradaki medenileşme, uygarlaşma anlamında ele alınmıştır. Çağdaş bilim, teknik, felsefe, sanat ve bilimsel zihniyeti almak demektir. Atatürk'ün en çok işlediği konulardan biri olan medenileşme, onda değişik biçimlerde ifadesini bulmaktadır. Örneğin, "Türk kültürünü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkartmak", "hayatta en hakiki mürşit ilimdir" gibi sözleri bunlardan en bilinenleridir.

Ona göre çağdaş medeniyeti almak, bir varlık meselesidir. Türkiye'nin varlık sebebi, çağdaş bilim ve tekniği almasıdır. Çünkü, bilim ve tekniği yabancı kalanlar, çağdaş bilim ve tekniğin bir ürünü olan çağdaş me-

¹⁸ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 41.

¹⁹ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 41.

deniyetin karşısında yok olmaya mahkûmdurlar. Yani hayat sahnesinden silinmektedirler.

Türk İnkılâbının diğer bir amacı olan demokratik devlet düzeninin kurulması, bir evrim sonucu gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, Türk İnkılâbının amaçlarından biri de, demokratik yeni bir Türk devleti kurmaktır. Atatürk, konuyla ilgili olarak şöyle diyor: "Tezahür eden millî mücadele, harici istilâya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu millî mücadelenin muvaffakiyete erdikçe safha, safha bugünkü devre kadar millî hâkimiyet idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tarihin tabîî ve önüne geçilmez icaplarından"dır".²⁰

Türk İnkılâbının temel amaçlarından sayılan demokratlaşma meselesini Atatürk, II. Meşrutiyet ile Türk İnkılâbını karşılaştırırken daha açık olarak ifade etmektedir. Ona göre, "10 Temmuz İnkılâbı bir hükümdar-ı müstebitle millet arasında en nihayet kayıt ve şurût ile müvazene arayan bir zihniyeti istihsale mâtuf idi. Halbuki bizim inkılâbımız, usul-ü meşrutiyeti dahi hürriyet ve istiklâl-i millet için kafi görmez ve bilâ kaydü şart hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir umdeye istinat eder."²¹

Türk İnkılâbı hakkında yapılan açıklamalara dayanarak şöyle bir hükümde bulunmak mümkündür: Türk milletinin ve devletinin asırlardan beri geçirmiş olduğu bir evrim sonucunda ortaya çıkan yeni millet ve devlet anlayışı, Türk İnkılâbının bir ifadesidir.

Türk İnkılâbının tanımı ve amacı ile ilgili açıklamalara, Atatürk'ün CHP'nin 15-20 Ekim 1927 tarihinde toplanan İkinci Büyük Kongresinde, inkılâbın genel bir değerlendirmesini de yaptığı konuşmasıyla son vermek istiyoruz. O, Türk İnkılâbının amcını şöyle açıklıyordu:

"Efendiler, bu vaziyet karşısında tek karar vardı. O da hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek.

20 Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 42.

21 Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 43.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar bu karar, olmuştur." ²²

3.2. Türk İnkılâbının Fikrî Temelleri :

Birçok aydınlarımız, Atatürk hareketini, Osmanlı ıslahatçılığının bir devamı olarak görürler Diğer bir grup aydınlarımız ise, Atatürk hareketinin, Osmanlı ıslahatçılığıyla hiçbir münasebeti olmadığını savunur. Atatürk hareketinin, Osmanlı ıslahatçılığıyla münasebetini belirlemek bakımından, bu iki görüşü bir değerlendirmeye tabi tutmak yerinde bir davranış olacaktır.

Herşeyden önce, "bu hareketin (Atatürk Hareketi) önceki dönemlerin olaylarını izlediği, önceki dönemin tarihine bağlandığı inkâr edilemez. Fakat, Atatürk'ün düşüncesi ile Osmanlı ıslahatçılarının düşüncesi arasındaki farkın, öz farkı olduğu da ancak körü körüne yan tutanlarca reddedilebilir. Bu fark bir derece farkı değil, bir nitelik ve bir ruh farkıdır." ²³ Fakat, hiçbir tarihî dönem kendinden önceki ve sonraki dönemlerden tecrit edilerek açıklanamaz. Çünkü, hali hazır, bir yanıyla geçmişe bağlıyken, diğer bir yanıyla da geleceğe yöneliktir. Diğer bir deyişle, tarihî dönemler birbirinin, içinde doğar ve gelişirler. Bununla beraber kendine özgü orijinallliğini de bünyesinde taşırlar. Bilhassa ikinci görüşü değerlendirmek bakımından şunu itiraf etmek lâzımdır: XVIII. yüzyıldan Cumhuriyete kadar yapılan yenilikler, Osmanlı toplumunun fikir yapısını azımsanmayacak ölçüde değiştirmiştir. Bu fikir yapısı değişirken padişah kanı döküldüğü nasıl unutulur? Sonra, Atatürk'ün, o devamlı tenkit ettiğimiz Osmanlı ıslahatçılarının batı örneğine göre kurdukları Harp Okulundan, diğer bir deyişle onların kurduğu ordu teşkilatı içinden yetiştiğini unutmak mümkün mü? Yine, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp'ı anlamadan, Atatürk'ü doğru olarak anlamak mümkün müdür? Bu durumda, Atatürk hareketinde, Osmanlı ıslahatçılığının etkileri vardır. Fakat, Atatürk hareketi hiçbir zaman bir ıslahatçılık değildir. Çünkü, Atatürk hiç-

²² Kemal Atatürk, **Nutuk-I**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1960, s. 13-15.

²³ Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, T.T.K. Yayını, Ankara 1980, s. 44.

bir zaman bozuk olanı tamir etmeğe kalkmamıştır. İmparatorluktan kalan kurumları kökünden kaldırmıştır. Atatürk bu yanıyla, XX. yüzyılın tipik radikalistlerindendir.

Atatürk hareketinde etkili olduğu söylenen olaylardan biri de 1917 Rus İhtilali'dir. Bu görüşte olanlar, bu iki olayın aynı tarihlerde ortaya çıkmalarına dayanarak, aralarında bir etkileşme olabileceğini iddia ederler. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir, "Tek Adam"ın üçüncü ciltinde Atatürk hareketinin bir sosyalist ihtilal havasında başladığını, ancak Fransız İhtilali doğrultusunda geliştiğini iddia eder. Şevket Süreyya Aydemir, Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme başkaldırı şeklinde ortaya çıktığına ve emperyalist batı ülkelerine karşı verildiğine dayanarak, böyle bir benzetmede bulunsa gerek. Yine, 1920'de kurulan ilk Türk Hükümetini ilk önce Sovyetlerin tanınması da, Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalist batı ülkelerine karşı başlatılmış olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca, o dönemde Sovyetlerin, Türk Hükümetine yakınlık göstermesi, kendi içindeki birliğin bozulmuş olmasıyla da açıklanabilir. Nitekim, Ermenileri Doğu Anadolu'dan kolaylıkla çıkarmamızda Sovyetlerin içindeki birliğin bozulmuş olmasının rolü büyüktür. Fakat, şunu da belirtmek gerekir ki; o da, her iki hareketin de batı emperyalizmine karşı olmalarıdır. Ancak her iki hareketin batı emperyalizmine karşı tutumlarındaki benzerlik hiçbir zaman bu iki hareketin birbirini etkilediğini göstermez. Yani, batı emperyalizmine karşı tutumlarındaki benzerlikten dolayı, Bolşevik İhtilalinin Türk İnkılâbını etkilediğini iddia etmek oldukça zordur. "Atatürk'ün siyasal ve sosyal kurumların Lâikleştirilmesi için gösterdiği çaba, kötü niyet ya da bilgisizlik yüzünden, Marksizmin öğretisel ateizmi ile karıştırılmamalıdır." ²⁴

Aslında, Atatürk hareketinde en çok etkili olan 1789 Büyük Fransız İhtilalidir. Bu ihtilal sadece Atatürk'ü değil, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı aydınlarının çoğunu etkilemiştir. Bilhassa, Fransız Lâikliği Atatürk Lâikliğinde oldukça etkilidir. Fakat, ileride de üzerinde durulacağı gibi Atatürk Lâikliği, Fransız Lâikliğinin bir taklidi değil, Türkiye'nin tarihsel, siyasal, sosyal ve kültürel şartlarına göre şekillenmiş bir orijinal Lâikliktir.

24 Suat Sinanoğlu, a.g.e., s. 42.

Meseleye bir de felsefî açıdan baktığımızda, Atatürk'ün klasik Fransız pozitivistinden oldukça etkilendiğini görmekteyiz. Çünkü, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü en çok kullananlar pozitivistlerdir. Atatürk'ün bilim ve tekniğe olan tutumu, pozitivistlerin bilim ve tekniğe olan tutumlarına çok benziyor. Fakat, Atatürk'ün fikirlerini veya konuşmalarını tahlil ettiğimizde, onun rationalist ve realist eğilimler de gösterdiğini görmek mümkündür. Pozitivism, rationalizm ve realizm Atatürk'te yeni bir senteze tabi tutulmuşlar.

Türk İnkılâbının fikri temelleri bakımından üzerinde durulacak diğer bir felsefî akım Pragmatizm'dir. Birçok düşünür veya yazar Atatürk'ün Pragmatist olduğunu iddia eder. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki; o da, Atatürk'ün Pragmatist olmadığıdır. Çünkü, Atatürk hiçbir zaman kısa vadeli, tedbirleri, uzun vadeli ve kalıcı tedbirlere karşı tercih etmemiştir. O, her hareketinde radikaldir. Atatürk'te ancak metodolojik Pragmatizmden söz edilebilir. Böyle bir hükümde bulunmanın nedeni, yapacağı inkılâpların yerini ve zamanını çok iyi tesbit etmesidir. Yani, zamanın icaplarına çok iyi dikkat etmiştir. Atatürk'ün bu metodolojik mahareti onun felsefî anlamda Pragmatist olması için yeterli değildir.

3.3. Atatürk (Türk) Lâikliği :

Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'de gerçekleştirilen Lâik düzene aynı zamanda "Türk Lâikliği" de denmektedir. Türk kamuoyunda üzerinde en çok durulan ve en çok tartışılan, fakat en az anlaşılın Atatürk Lâikliğidir. Yine, bugün herkes "Lâikliğin", Türk İnkılâbının temelinde olduğunu biliyor. Fakat, nedir bu Lâiklik? Bu soruya, tatmin edici, daha doğrusu Türk Lâikliği bakımından tatmin edici bir cevabı bulmak oldukça zordur. Çünkü, Türkiye'de yapılan "Lâiklik" tanımlarının ekseriyeti, Türk Lâikliğine uygun düşmemektedir. Onun için, meseleye doğrudan doğruya Türkiye'deki Lâikliğin tanımıyla değil, "Niçin Lâiklik?" sorusuyla başlamanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. "Niçin Lâiklik?" sorusuna üç ayrı cevap mümkündür. Şimdi bu cevapların incelenmesine geçilecektir.

— Millileşmek için Lâiklik.

- Medenileşmek (Uygarlaşmak) için Lâiklik.
- Demokratlaşmak için Lâiklik.

3.3.1. Millileşmek ve Lâiklik :

İmparatorluklar heterogen toplum tipleridir. Bilhassa enternational dinlere mensup toplumlarda milliyet fikrinden bahsedilmez. Osmanlı Devleti de teokratik bir imparatorluk olduğuna göre, aynı heterogenlik ve kozmopolitik onun için de söz konusudur. Zaten, "Çin emperyalizmi karşısında Orhun Anıtlarında çok belirgin bir hâl alan Türk milliyetçiliği İslam dünyasında yoğunluğunu büyük ölçüde kaybetmiştir.²⁵ Orhun Anıtlarında Türklerin illerine (yurtlarına), törelerine (millî değerlerine) ve kağanlarına bağlı olmaları isteniyordu. Kağan, devleti temsil ettiği için kağana bağlılık aynı zamanda devlete bağlılığı ifade etmektedir. İşin ilginç yanı daha M. 8. yüzyılda siyasî mahiyette milliyetçiliğin varlığıdır. Oysa, batıda siyasî mahiyette milliyetçilik hareketlerinin başlangıcı millî dillerin gelişmesine bağlanmaktadır. Millî diller hareketi, millî devletlerin teşekkülü ile sonuçlandı. Fakat, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya atılması 1789 Fransız İhtilali ile oldu.

1789 Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu fikirler bütün Avrupa'yı etkilediği gibi, Osmanlı İmparatorluğunu da etkiledi. Fransız İhtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikrinin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altındaki azınlıklar millî bilinçlerine eriştiler. Böylece, azınlıklar yavaş yavaş İmparatorluktan ayrılarak bağımsız birer devlet haline geldiler. Devletin esas sahibi olan Türkler, milliyetçi görüşlere ilk önce ilgi göstermediler. Hatta, Tanzimat döneminde Jön Türkler, milliyetçilik akımına karşı olarak, "Osmanlılık" fikrini savundular. Fakat, Osmanlılığın İmparatorluğu kurtaramayacağını gören Jön-Türkler, bu defa da "İslamcılık" fikrini savunmaya başladılar. İslamcılığın da tutmadığını görünce, Türk milliyetçiliği görüşüne sarıldılar.

II. Meşrutiyet döneminde Türk aydınları arasında yayılmaya başlayan

---

²⁵ Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 139.

milliyetçiliğin önemini kavramak için, Türk milletinin İslam medeniyetine girdikten sonra ne gibi değişmelere uğradığına bakmakta yarar vardır. Konuyla ilgili olarak Fuat Köprülü şöyle diyor: "Daha İslamiyetten önce yazıları ve yazılı edebiyatları olan Türklerin Müslüman olduktan sonra, yeni dinin tesiriyle mazilerini unutmaları çok dikkate değer bir hadisedir. Yeni dinin yarattığı taassup havası bilhassa bu gibi medenî ananelerin başlıca saklayıcısı olabilecek yüksek sınıf üzerinde o kadar müessir olmuştur ki, bundan dolayı paganizm yadigarı olan her şey hemen yok edilmiş, eski kıymetler yerine yeni kıymetler konmuştur. Yalnız halk kütlesi eski kıymetlerini saklamıştır ki aradan uzun asırlar sonra bile Müslümanlık boyası altında o eski paganizm bakiyelerini bulmak daima mümkündür. Türklerdeki yüksek sınıfın, yeni bir yabancı medeniyetle temas eder etmez, derhal onun cazibesine kapılarak millî kıymetlerini küçümsemesi ve geçmiş ile alâkasını kesmesi kültür tarihimizde daima tesadüf edilen marazi bir olaydır." ²⁶

Böylece, İslam dünyasında toplumların birbirlerine yakınlığını veya uzaklığını ırk, dil, kültür gibi sosyolojik değerlerden çok, din ve mezhep farklılığı ve ortaklığı tayin etmiştir. Örneğin, İran ve Osmanlı toplumları Müslüman olmalarına rağmen, mezhep farklılığı, bu iki toplumun daima birbirini yabancı olarak görmelerine neden olmuştur. Oysa, Arnavut, Boşnak ve Pomak gibi Balkanlarda Müslümanlaşmış gruplar Osmanlılara daha yakındı. Hatta bunlardan bir çoğunun aynı dili konuşan Hıristiyan soydaşlarının hâkimiyetini kabul etmeyerek Türkiye'ye göç ettikleri bir gerçektir. Bu konu ile ilgili olarak B. Lewis şöyle demektedir: "Hıristiyan Araptan söz edilebilir, fakat Hıristiyan Türk düşünülemez ve kelimenin tam anlamıyla tezat teşkil eder. Hatta otuz yıllık Lâik Cumhuriyetten sonra dahi Türkiye'de bir gayri müslim için Türk vatandaşı denebilir, fakat asla Türk denemez." ²⁷

Fakat, Osmanlı İmparatorluğunda Müslümanlığın yanında İslamcılık da vardır. Oysa, modern Türkiye Cumhuriyetinde İslamcılık yok, Müslümanlık vardır. "Bunun için de büyük Türk devriminin önümüze açtığı aydınlık yolda yürüyerek eski Osmanlılığı yaşamış olduğu İslamcı kül-

26 W. Barthold, M. Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1940, s. 225-226.
27 Ekrem Üçyüğit, a.g.e., s. 144.

türünden bugünkü Türklüğün yaşamakta olduğu Türkçü kültürüne geçmek yolunu tutmak gerekir." ²⁸ Görülüyor ki, Türkiye Cumhuriyeti, millet bilincine yeni varmakta olan bir toplumun hayatına sokuşmuştur. Yani, millileşme hareketi ile Lâikleşme hareketi birarada yürütülmektedir. "Ama batıda Lâiklik, millî devlet teşekkül ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Oysa bizde Lâiklik millî devleti kurmak için ön şart olarak görülmüştür. ²⁹ Biz imparatorluktan millî devlete geçerken aynı zamanda Lâik düzene de geçiyoruz. Oysa, Avrupa'da Lâiklik ortaya çıkarken millî devletler kurulmuşlardır. Bu durumda millî devlete geçerken zorunlu olarak Lâik düzene de geçilmiştir.

Lâiklik, millî devlete geçerken gerekli olduğu gibi, milletin sosyal yapısının sağlamlığını ifade eden millî birliğin kurulması ve devam ettirilmesi için de gereklidir. Hele, Anadolu gibi çok çeşitli din ve mezheplere sahne olmuş bir bölgede yaşayan bir millet için Lâik düzen daha çok gereklidir. Türkiye'de millî birliği sağlamanın yolu Lâik düzenden geçer. Bunun için "din konusunda türlü zihniyet ve tutumlara rağmen bizi uzlaştıracak ve Türk olmanın şuurunda birleştirecek değer, vicdan hürriyeti ve bunun siyasî hayatta en berrak ve en kesin ifadesi olan Lâiklikdir. Vicdan hürriyetinin toplumun vicdanında yerleşmesi Lâik eğitimin millet ölçüsünde başarıya ulaşmasıyla mümkündür." ³⁰

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Millî devleti ayakta tutmanın en kolay yolu, millî birliği sağlamaktır. Millî birliği sağlamak için de Lâik düzeni korumak şarttır.

3.3.2. Medenileşmek ve Lâiklik :

Türk inkılâbının temel amaçlarından biri de, Türk milletini çağdaş medeniyete ortak etmektir. Diğer bir deyişle, İslam medeniyetinden çıkarmak ve batı medeniyetine sokmaktır. Diğer bir deyişle Türk milletini İslam medeniyetinin bağlayıcı dar kalıplarından kurtarıp, çağdaş batı me-

²⁸ N. Halil Öztürk, *Laikleşmek*, "Laiklik-I" İstanbul 1954, s. 9-10.

²⁹ Enver Ziya Karal, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, "Bir Soru Münasebetiyle Konuşması", "Sempozyum Bildirileri", İstanbul 1977, s. 389.

³⁰ Ekrem Üçyüç, a.g.e., s. 77.

deniyetinin ortağı haline getirmektir. Çünkü, batı medeniyeti Lâik bir medeniyettir. Buna karşılık İslam medeniyeti adından da anlaşıldığı gibi dinî bir medeniyettir. Dinî medeniyetler doğmatik ve kapalı medeniyetlerdir. Bu durumu, Hıristiyan batı medeniyetinde gördüğümüz gibi, İslam doğu medeniyetinde de görmekteyiz. Oysa, çağdaş batı medeniyeti dinamik ve açık medeniyettir. Bu medeniyetin dayandığı temel ilkeler akıl, felsefe, bilim ve tekniktir. Böyle bir medeniyete geçmek, bazı ön şartların yerine getirilmesini gerektirir. Neler olabilir bu ön şartlar? İslam medeniyetinin getirmiş olduğu bağları çözmektir. İşte, bu bağları çözenin yolu Lâiklikten geçer. Çünkü, batı medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran temel nitelik, batı medeniyetinin ruh hürriyetine dayanmasıdır. Bu hürriyet dinî medeniyetlerde yoktur. Ruh, dinin koymuş olduğu çerçevenin dışına çıkamaz. Dinin evrene bakış açısını aynen benimser, bu açıyı hiç bir zaman değiştirmez. Çünkü, değiştirmenin hem dinî, hem de dünyevî yaptırımları vardır.

Dinî medeniyetlerde tabiat olayları tabiat üstü ve tabiat dışı kuvvetlerle açıklanmaktadır. Oysa batı medeniyeti tabiat olaylarını, yine tabiatın içinde kalarak ve tabiat olaylarına dayanarak açıklamaktadır. Bunu yaparken de düşünceye geniş hürriyet verilmektedir. Yani insanın ruhunun etrafını saran çemberin yıkılması sağlanmıştır. Ruh istediği şekilde düşünme imkânına kavuşmuştur.

Medeniyet değiştirme işine bu açıdan bakıldığında, Atatürk İnkılâbının genel karakterinin, toplumun radikal değişmelere uğratılması için, bu değişmelere uygun ortamı önce insan kafasında oluşturmak olduğunu anlamakta gecikmiyoruz. İşte, Atatürk'ün çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkılması şeklindeki direktifinin gerçekleşmesi için, sadece maddî değişikliklerin yeterli olmadığı, maddî değişiklikleri toplum ve fert hayatında bilinçle kullanabilmek için, yani taklitten kurtulabilmek için, düşünce yapısının da değişmesi gerekir. Çünkü, "zihin yapısına ilişkin meden hiçbir toplumda hiçbir önemli yenilik beklenemez. Atatürk bu hakikati biliyordu. Onun için devrimin insan aklına güvenen yeni bir toplum yaratmayı amaçladığını kesinlikle ileri sürebiliriz."³¹

³¹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, S., VII.

Dinî medeniyetlerin dogmatik yanı üzerinde durduktan sonra, biraz da kapalı yanları üzerinde durulacaktır. Ortaçağ medeniyetlerinin hepsi kapalıdır. Bu medeniyetler kendi değerleri ile yetinmeye çalışan birer kapalı kültür çevreleri durumundadırlar. Diğer bir deyişle, bu medeniyetler yaratmış oldukları kültür çevreleri içine kapanmışlardır. Bundan dolayı, bu medeniyetlerin başka medeniyetlerle medenî ilişkilerde bulunma imkânları oldukça sınırlıdır. Medeniyetler arasındaki ilişkiler, bu medeniyetler içinde yer alan toplumlar arasındaki ilişkileri ifade eder. Oysa, toplumların ilerlemelerinde rol oynayan en önemli faktör, toplumlar arasındaki medenî ilişkilerdir. W. Barthold, "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde konu ile ilgili olarak şöyle diyor: "Bugün artık ispat edilmiş bir hakikat gibi söylemek mümkündür ki, terakkinin en büyük amili, kavimler arasındaki münasebetlerdir".³² Bu durumda Lâiklik meselesi, toplumlar arasındaki münasebetleri engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması olarak ortaya çıkar. Gerçekten de İslam medeniyeti içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu, batı alemine karşı daima kapalı bir dış politika izlemiştir. Batıya açmış olduğu tek pencere savaştır. Savaşlarda üstün geldiği sürece, batıda neler olup bitiyor, bunlara hiç kulak kabartmamıştır. Ne zaman yenilmeğe başladı ise o zaman batıya kulak vermek zorunda olduğunu anladı. Fakat, o zaman iş işten çoktan geçmişti.

Acaba kavimler arasındaki münasebetler niçin önemlidirler? Çünkü "bir memleketin medenî seviyesi, oradaki medeniyeti oluşturan maddî, manevî unsurların çeşitliliği, bolluğu, zenginliği ve bu unsurlar arasındaki bağlantıların organik sağlamlığı, düzen ve denge içinde işlemesiyle ölçülür."³³ Yani, bu çok sayıda unsur ne derece iyi bir senteze uğratılmış ise, medeniyet seviyesi de o derece yüksek olur. Bu konuyla ilgili olarak Atatürk şöyle diyor:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilakis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise ora-

³² Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 26.

³³ Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 27.

dan alacağız. Ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur." ³⁴

Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nda her davranışın gelip dayandığı ve bağlandığı bir dayanak vardı. O da İslamî hukuk mevzuatı (şeriat) idi. Matbaa, bu hukuk mevzuatının (şeriatın) engellemesi yüzünden ancak 277 yıl sonra alınabildi. İşte, Atatürk bilim ve fen için hiçbir bağlayıcı faktör kabul etmiyor. "Bâtıllaşma tarihimizin son safhası olan Atatürk devrimleri ile Türkiye dünyada ve tarihte yer alan medeniyetlerin hepsine birden kapılarını açmış bulunmaktadır. Buna imkân veren Lâik düzenin uygulanması ile Türk milleti tarihinde idrak ettiği en üstün ve en zengin senteze doğru yol almaktadır." ³⁵

Böylece, Atatürk'ün uyguladığı Lâikleşme hareketi sonucunda Türkiye Cumhuriyeti, dünyada ve medeniyet tarihinde yer alan bütün toplumlar, medeniyetler ve kültürlerle tam ve rahat ilişkiler kurma imkânı elde etmiştir.

Lâikliğin, çağdaş medeniyete açılmak için zorunlu olduğu görüldü. Çünkü "bizim gibi az gelişmiş memleketler için gelişmenin sadece millete refah getirecek bir sonuçtan ibaret olmadığı ve doğruca bir ölüm dirim yarışında bulunduğumuzu ortaya koymaktadır." ³⁶

3.3.3. Demokratlaşmak ve Lâiklik :

Lâiklik liberal demokrasinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü, "devletin otoritesinin sınırlandırılması fikrinin gelişmesinde, siyasî kudretin dinî kudretten ayrılması etkili bir unsur olmuştur." ³⁷ Oysa teokratik devlet düzeninde, devlet din aracılığı ile fertlerin özel hayatlarına gereğinden fazla müdahale etme hakkına sahipti. Buna karşılık din ve devlet ayrılığı beraberinde birçok hak ve hürriyetleri de getirmiştir. Bunun için Lâiklik, demokratik düzene geçerken gerçekleştirilmesi gereken ön şartlardan biridir.

34 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s. 78.

35 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 29.

36 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 67.

37 Çetin Özek, a.g.e., s. 2.

Atatürk, daha Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da iken amacının millet hâkimiyetine dayalı yeni bir millî Türk devleti kurmak olduğunu her vesileyle açıklamaktadır. Bu konuya Türk İnkılâbının amaçlarını incelediğinde değinmişti. Millet hâkimiyetine dayalı yeni Türk devleti, teokratik devlet düzenine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazları içinden çıkarılıyordu. Teokratik yönetimde hâkimiyetin kaynağı ilahî kudret iken, cumhuriyet yönetiminde hâkimiyetin kaynağı millettir. "İşte saltanatın kaldırılması ile başlayan Lâiklik hareketleri iktidarın kaynağı olan Tanrı mefhumu yerine millet realitesini koymuştur. Lâiklik bu bakımdan memleketimizde, sıkı surette millet olgusunun teşekkülüne bağlıdır." ³⁸

5 Eylül 1920 tarihli Nisâbı Müzakere Kanununun 7. maddesi, "Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın vatan ve milletin istihlas ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder" ³⁹, diyerek millet hâkimiyeti esasına göre kurulan Ankara Hükümetinin ümmete dayanan ve Tanrıdan başka üstün otorite tanımayan dinî ve siyasî iktidar olan Hilafet ve Saltanatı kurtarmayı amaç edindiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu makamların millet hakimiyetine dayanan bir hükümet tarafından kurtarılmak istenmesi, sultanî otoritenin İslamî hukuk mevzuatına (şeriata) aykırı olarak millet otoritesinin kudreti altına girmiş olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, demokrasinin temel prensiplerinden olan hürriyet ve eşitlik ancak Lâik bir düzen içinde bir anlam ifade eder. Bu prensiplerden "hürriyetin, her şeyden çok insanın yaratıcı tarafına destek olduğu düşünülürse medeniyet ve özellikle batı medeniyeti içindeki hayatî değeri büsbütün belirir. Hürriyet dinî ve ladinî her çeşit doğmanın baskısından kurtulmaktır." ⁴⁰ Bu durumda din hürriyeti demokrasinin temel ilkelerinden olan hürriyetin içinde erimektedir. Böylece dinde hürriyet ve eşitlik, insanın temel hak ve hürriyetleri arasında yer almıştır. Demokratik yönetimi benimseme, zorunlu olarak beraberinde Lâikliği de getirmektedir. Bundan dolayı Türkiye'de Lâiklik ve millileşme birarada gelişmeğe başladığı gibi, demokratlaşma ve lâiklik de bir arada gelişmeğe başlamıştır.

38 Çetin Özek, a.g.e., s. 17.

39 Çetin Özek, a.g.e., s. 20.

40 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 84.

3.3.4. Atatürk Lâikliğinin, Lâik Bir Devlette Bulunan Evrensel Üç Nitelik Açısından Değerlendirilmesi :

Her yönüyle Lâik olan bir devlette şu üç evrensel nitelik bulunur :

- Din ve Devlet Ayrılığı
- Din Hürriyeti,
- Din Eşitliği.

Bu üç niteliğin bir arada bulunduğu Lâik devletin tipik örneğini Fransa vermektedir. Lâikliğin en radikal biçimi burada uygulanmaktadır.

Şimdi yapılacak iş, Atatürk Lâikliğinin bu üç evrensel niteliği ne ölçüde sentezleştirebildiğidir. İşte, bu sentez biçimi Türk Lâikliğinin orijinal yanını oluşturacaktır.

Din ve Devlet Ayrılığı: Lâiklik, hukukî açıdan din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanır. En çok bilinen tanım da budur.

Tam anlamıyla din ve devlet ayrılığını Fransız Lâikliğinde görmek mümkündür. 1905 yılında çıkarılan din ve devlet ayrılığını belirleyen kanun, tek taraflı bir ayrılıktan değil, iki taraflı ayrılıktan söz eder. Din ve devlet ayrılığı, bu iki kurumun birbirinin işlerine karışmamasını ilke olarak benimser. Din, devlet işlerine karışmadığı gibi, devlet de din işlerine karışmaz. Devlet ve din birbirlerine karşı bağımsızdır.

Lâik bir devlet düzeninde, "devlet bir dine inanmak veya inanmamak hususunu tamamıyla hususî bir problem sayar. Devlet fertlerin sadece maddî yönleriyle ilgilenir ve onların uhrevî alandaki mutlak serbestilerini kabul eder. Kendisi devlet olarak hiçbir din taşımaz ve bu dine ait ayinlere karışmaz. Devlet, dinî esaslara istinat eden kanunlar yapamayacağı gibi bunların iç işlerine, ibadet, ahkâm ve erkânına da hiç bir şekilde karışmaz." ⁴¹

41 Çetin Özek, a.g.e., s. 2.

Genel olarak batı ülkelerinde, özellikle Fransa'da devletin din işlerine karşı bu tutumu, liberal demokrasiden ve Hıristiyan dininin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle o ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel şartlarına göre şekillenir. Her şeyden önce Hıristiyanlıkta din ve devlet adamı vasfı hiç bir zaman aynı kişide birleşmedi. Kilise organizasyonu devlet teşkilatının dışında ayrı olarak doğup ve gelişti. Bu durumda batı aleminde devamlı olarak bir fizikî ayrılık her zaman var olmuştur. Böyle bir sistemde din teşkilatının fizikî olarak devletten ayrılmasından çok, dinin devlet yönetimindeki baskısına veya yönlendirici müdahalelerine son vermektен bahsedilebilir. Mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış olan Hıristiyanlık, Avrupa toplumlarının "iradî birlikler" tipi sosyal yapısı ile de desteklenince, devletin yakasını kolaylıkla bırakmıştır. Ayrıca, Avrupa'nın liberal demokrasisi, "dernek tipi" örgütlere uygun bir mahiyete sahiptir. Bunun için Hıristiyan kilisesine ait dinî cemiyetler, toplum içinde serbestçe faaliyet göstermektedirler. Böyle bir sosyal ortam, rönesanstan bu yana doğup gelişen Lâik düşünce yapısı ile de desteklenince, din ve devlet ayrılığı hiç bir sapmaya uğramadan kolaylıkla gerçekleştirilmiştir.

Lâiklik her ne kadar din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek ise de Lâikliğin korunması için devlet, din işlerine müdahale etmek zorundadır. Çünkü devlet farklı inançtaki kimselerin birbirlerinin inançlarına saldırımlarını önlemekle görevlidir. Bir de dinin devletin lâik nizamını bozucu faaliyetlerine karşı olarak din işlerine karışmak zorundadır. Yani devletin Lâik yapısını değiştirmeye yönelik dinî davranışlara fırsat vermemek amacıyla, devlet ister istemez din işlerine karışmaktadır. İşte genel olarak batı ülkelerinde devlet din işlerine ancak bu ölçüde karışmaktadır.

Lâik bir devlet düzeninde din ve devlet ilişkilerine değindikten sonra, şimdi de Atatürk Lâikliğinde din ve devlet ilişkilerinin nasıl düzenlendiğine bakmakta yarar vardır. Lâikliğin bir ülkenin tarihî, sosyal, siyasal ve kültürel yapısına uygun bir şekil kazandığı daha önce belirtilmişti. O halde, Atatürk Lâikliğinin şekillenmesinde Türk toplumunun tarihî sosyal, siyasal ve kültürel yapısı etkili olmuştur. Türkiye'nin veya Türk toplumunun özel şartlarını dikkate almayan birçok aydınlarımız, Türk Lâikliğindeki din ve devlet ilişkilerinin batı toplumlarındaki din ve

devlet ilişkilerine uymadığını görerek, Türkiye'de Lâikliğin bir türlü gerçekleşmediğini iddia etmektedirler. Örneğin, Şevket Süreyya Aydemir konu ile ilgili olarak şöyle konuşmaktadır: "Lâiklik, yeni devletin bugün de gerçekleştirilmemiş ilkelerinden biri olarak kaldı. Çünkü, devletin yapısına tam Lâik bir karakter hiçbir zaman verilmedi. Dinî hizmetler ve dinî eğitim, daima devlet vazifesi olarak, fakat her zaman sömürülmeye hazır bir durumda kaldı." ⁴² Çünkü, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunun hükümlerine göre:

"Madde 1 - Türkiye Cumhuriyetinde muamelat-ı nassa dair olan ahkâmın teşriî ve infazı, Türkiye Büyük Millet Meclis ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, dinî mubin-i İslâmın bundan maada, itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı dinîyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.

Madde 2 - Şeri'yye ve Evkaf Vekâleti mülğadır." ⁴³

Bu kanun, Türkiye Cumhuriyetinde, toplum ve devlete ait işlerle ilgili yasal hükümlerin konulması ve yürütülmesi görevini Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete vermiş, İslam dininin inançları ve ibadetlerine dair bütün hüküm ve işlerinin yürütülmesi ve dinî kuruluşların idaresi görevini ise Diyanet İşleri Başkanlığına vermiştir. Yine bu kanun Şeriye ve Evkaf Vekâletini kaldırdı. Fakat buna bağlı olan kuruluşları iki kola ayırdı. Şeriye işleri, Diyanet İşleri Reisliğine, Evkaf İşleri Vakıflar Umum Müdürlüğüne bağlandılar. Her iki kuruluş da Başvekâlete bağlandı. Böylece din işleri ile ilgili kurumlar yine devlet teşkilatı içinde kaldılar. Ayrıca, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu din eğitimi işini devlete yükledi. Kanunun 4. maddesinde şöyle denmektedir.

"Maarif Vekâleti, yüksek dinîyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı

42 Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 159.

43 Arslan Nail Pay, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1973, s. 5.

dinîyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetiştirilmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir." 44

Acaba, Türkiye'de din ile ilgili kurumlar niçin devlet teşkilatı içinde yer aldılar? Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi İslam dininin kendi mahiyetidir. Çünkü, İslam dininin kurucusu olan Hazreti Muhammed hem dinin yayıcısı, hem de İslam Devletinin kurucusudur. Yani din hazır bir devlete gelmedi, yeni bir devletin kurulmasını sağladı. Ayrıca, İslam dini kurumsal bir din değildir. Devletten ayrı bir dinî teşkilatı da yoktur. Devletin dışında ayrı bir teşkilatın kurulmasına gerek görmediği gibi, din adamlığı statüsünü de ayrı bir meslek olarak görmüyor. Böylece, din adamları sınıfının teşekkülüne imkân vermiyor. Din alanında yetişmiş bir kişi cemaatin başına geçerek din adamı görevini yapabilmektedir. Böyle bir mahiyete sahip bir din, devamlı olarak devletin desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Bir Türk-İslam kurumu olan vakıf sistemi, halkın eğitimini yüklenmiştir. Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlılarda da eğitim kurumlarının kurulmasını ve yaşamalarını sağlamak vakıfların bir görevidir. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Kanunla, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasını ve Vakıflar Umum Müdürlüğünün kurulmasını hükme bağlandığını daha önce de belirtmiştik. Ayrıca, vakıflar tarafından desteklenen medreseler, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Kanunla Maarif Vekâletine bağlandılar. Böylece, din eğitimi veren kurumlar vakıf desteğinden yoksun kalırlar. 430 sayılı Kanun medreselerin kaldırılmasını açık olarak hükme bağlamamıştır. Ancak, 4. maddesinde İlahiyat Fakültesinin ve İmam-Hatip Okullarının kurulmasını hükme bağlamakla, medreseleri fonksiyonsuz bırakmıştır. İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Okulları açılır ve medreseler de kapatılır. Artık, din eğitimi veren okullar devlet okulları durumuna gelmişlerdir.

Türkiye'de dinî kuruluşların devlet teşkilatı içinde yer almalarının ikinci nedeni, Türkiye'nin sosyal, siyasal, kültürel ve tarihî şartlarının devletten bağımsız dinî kuruluşların kurulmasına uygun olmamasıdır. Böyle

44 M.E.B., Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar-I. Ankara 1953, s. 648.

kuruluşların devlet içinde devlet gibi hareket etmesi ihtimalinin bulunmasıdır. Oysa, Türk yönetim biçimi, liberal demokrasilerin aksine, merkezden yönetim biçimidir. Cumhuriyetin kurulmasıyla merkezden yönetim biçimi daha çok pekiştirilmiştir. O dönemde Türkiye'nin şartları yerinden yönetime ve "iradî dernek" tipi cemiyetlerin kurulmasına uygun değildir. Bu sadece dinî cemiyetler için değil, her türlü cemiyet için söz konusudur. İşte bundan dolayı, Türk hukuk sisteminde dinî cemiyetlerin kurulması yastaktır. İşte bunun için de din hizmetleri devlet tarafından yürütölmek zorunda kalıyor.

Bu durumda Türk Lâikliğinde din ve devlet ayrılığı çok özel bir anlam taşımaktadır. O da şudur: Din, devlet yönetiminde etkili değildir. Dinî esaslara dayalı hukuk hükümleri konulamaz. Dinin siyasî bir kudreti yoktur. Din, devletten elini çekmiştir. Fakat devlet dine yön vermektedir. Çift taraflı bir din ve devlet ayrılığı değil, tek taraflı bir din ve devlet ayrılığı vardır.

Türk Lâikliğinde devletin dine müdahale etmesinin önemli bir nedeni de Türkiye'de daha Osmanlılar döneminden bu yana, yeniliklerin yürütölmesi işini devletin yüklenmiş olmasıdır. Bu yeniliklerin başında çağdaş medeniyete geçiş gelir. Cumhuriyet devrinde de Türk İnkılabı aynı şekilde devlet tarafından yürütölmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, toplumun düşünce yapısının henüz bu değişiklikleri kolaylıkla benimseme seviyesinde olmamasıdır. Dinî cemiyetler ellerine fırsat geçirdikleri anda kendi aslı görevlerini bırakıp, devletin düzeniyle uğraşmaya başlarlar. Bunun en iyi örneğini, Doğu isyanında tekke ve zaviyeler vermiştir.

Buraya kadar yapılan açıklamaları şöyle özetleyebiliriz: Lâikliğe aykırı davranışları kolaylıkla denetim altına alma ihtiyacı devletin dine müdahale etmesini gerekli kılmıştır. Bu mevcut sistemi de muhafaza etmek lâzımdır. Çünkü Türkiye'nin bugünkü şartları da Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatını devlet teşkilatı dışına çıkarmaya henüz uygun değildir.

Din Hürriyeti: Gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik düzende bulunur. Bunun önşartı, din ile devletin ayrılığıdır. Diğer bir deyişle, yurt-

taşlıkla dindaşlık statülerinin birbirinden ayrılmasıdır. Devletin her hangi bir resmi dini olmaz, bütün dinler ve mezhepler karşısında ayın tutumu takınır ise, din hürriyeti kolaylıkla sağlanabilir. Bunun en iyi örneğini, Fransa'da görmek mümkündür. Çünkü, din ve devlet ayrılığı, hem devlete hem de dinî cemiyetlere serbest hareket etme hakkını vermiştir. Her vatandaş mensup olduğu dinin cemiyetine girmekte hürdür.

Ayrıca, din hürriyeti temel hak ve hürriyetler arasında yer almaktadır. Temel hak ve hürriyetlerin korunmasını ve kullanılmasını sağlamak için gereken tedbirleri devlet almakla görevlidir. Çünkü din hürriyeti, vicdan hürriyetinin içinde yer almaktadır. Bu din hürriyeti, hem inanç hem de ibadet hürriyetlerini kapsar. Fakat vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyetlerini de kapsayacak şekilde geniş bir anlam taşımaktadır. İşte bundan dolayı, gerçek anlamda din hürriyeti ancak Lâik devlet düzeninde bulunur. Gerçek anlamda Lâiklik ise, ancak demokratik bir yönetimde bulunur. Bu açıdan bakıldığında "Lâiklik sadece devletin din ve vicdan hürriyetine karışmaması değil, bu hürriyete karışan kişilere de taviz vermemesi ve buna engel olması demektir."⁴⁵

Meseleyi, Atatürk Lâikliği açısından ele aldığımızda daha farklı durumla karşılaşmaktayız. Din kuruluşlarının devlet teşkilatı içinde yer alması ve din eğitiminin devletin görevi olması, din hürriyeti ile devleti ilişkilendirmiştir. Türkiye'de devletin bunun böyle olmasını istemesinin en önemli nedeni, din hürriyetinin dozunun devlet tarafından ayarlanması gereğinin bulunması ve din hürriyetinin kötüye kullanılmasının önlenmesidir. Ancak, bu hürriyetin dozunu ayarlama, devletin otoritesini kullanan hükümetlere göre farklılıklar göstermektedir. Cumhuriyet döneminde bu tip olaylara sık sık rastlanmaktadır.

Ayrıca, din eğitiminin devletin görevi olması, bu görevin yerine getirilmesi için gerekli tedbirlerin yine devlet tarafından alınmasını şart koşar. Bilhassa, Türkiye gibi dinî cemiyetlerin yasaklandığı ülkelerde, bu cemiyetlerden kalan boşluğun devlet tarafından doldurulması tabii karşılanmalıdır. Bunun için "Türkiye'de Lâik düzen içinde bir Müslümana iti-

---

45 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire-III*, Ankara 1976, s. 140.

kad ve ibadet hürriyetlerinin hepsi verilmiş, bu haklar kanunların ve Anayasanın garantisi altına alınmıştır." ⁴⁶

Türkiye'de Lâiklikle, medreselerden yetişen ulema sınıfının bir meslek zümresi oluşturmasını önlemek esas amaçlardan sayılır. Çünkü, Osmanlı yönetiminde ulema sınıfının oldukça etkili olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bilhassa İmparatorluğun batılılaşma döneminde yeniliklere karşı (yenilikler aleyhinde) bir tutum takınılmıştır. Yeniliklerin getirilmesine büyük engeller çıkarmışlardır. İşte, Atatürk ve İnönü dönemlerinde din eğitimine getirilen düzenleme, tekrar böyle bir ulema sınıfının oluşması endişesinden kaynaklanmaktadır.

Türk Ceza Kanunu dinî cemiyetleri kuranları cezalandırmakla beraber, din hürriyetini de korumaktadır. Aynı zamanda Türk Lâikliğinde din hürriyeti, temel hürriyet kavramının bir bölümü olarak kabul edilmektedir. Bu, demokratik yönetimin bir gereğidir. Temel hak ve hürriyetler yerine getirilirse, aynı zamanda din hürriyeti de gerçekleşmiş olur. Ancak, din hürriyetine karşı işlenmiş suçlar hem ferdî haklara karşı işlenmiş, hem de kamu düzenine karşı işlenmiş suçlar olarak kabul edilmektedir. Bu suçlara verilen cezalar, daima Lâik düzeni koruyucu amaca yönelmişlerdir. Din hürriyetini kötüye kullananların bu davranışları, devletin Lâik düzenini ihlal etmiş olarak değerlendirilir. Böylece, Lâik düzene karşı işlenmiş suçlar, siyasî suç olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Türk Lâikliğinde din hürriyeti sadece inanç ve ibadet alanlarına münhasırdır. Yani sadece inanç ve ibadet hürriyeti verilmiştir. Bu alanlarda hiçbir sınırlama yoktur. Buna karşılık, Lâik düzenin korunmasında oldukça titiz davranılmaktadır.

Din Eşitliği: Din ve devletin birbirinden ayrılması, dinî eşitlik için şarttır. Devletin resmî dininin olmaması ve ülkede var olan bütün dinlere aynı gözle bakması, dinde eşitlik için şarttır.

Osmanlı İmparatorluğunun resmî dini İslamîlik ve hatta İslamîlığın Ha-

46 Ekrem Üçyiğit, a.g.e., s. 152.

nefi Mezhebidir. 1924 Anayasası da Türkiye Cumhuriyetinin resmî dini olarak İslamı kabul etmiştir. Bu, Lâiklik için daima bir engeldi. Nihayet, 1928 yılında "devletin resmî dini İslamıdır" şeklindeki hüküm Anayasadan çıkarıldı. Böylece, Lâiklikte dinî eşitlik için gerekli olan zemin hazırlanmış oldu.

Türk Lâikliğinde dinde eşitlik meselesini düşündüğümüzde, iki problem ile karşı karşıya gelmekteyiz. Birincisi, Türk vatandaşlarının arasında farklı dinlere mensup olanların bulunmasıdır. Bugün Türkiye'de her üç semavî dine mensup olan vatandaşlar vardır. Bunlar Musevî, Hıristiyan ve Müslümanlardır. Bunlardan Müslümanlar, yaklaşık olarak nüfusun % 99'unu oluşturmaktadırlar. Çoğunluğun dini İslam olması rağmen, musevîler ve hıristiyanlar da dinî inanç ve ibadetlerinde tamamen serbesttirler. Devlet din farklılıklarına göre işlem yapmaz. Ancak, İslam dini devletin resmî dini olmamasına rağmen, devlet nazarında bazı imtiyazlarını korumaktadır. Dinî bayramların (İslamla ilgili dinî bayramlar) devletçe resmî tatil olarak kabul edilmesi bunlardan biridir. Yine, radyo ve televizyon gibi devletin yayın organlarından sadece İslamla ilgili yayınlar yapılabilir. Çünkü, İslamla ilgili yayınların de bir ölçüdür. Bu hükmü sadece, İslamla ilgili Türklerin ortak dini olması bakımından verebilmekteyiz. Bugün Türkiye'de İslam olmayan Türk, soyut bir kavramdan öteye gidemez.

Türk Lâikliğinde dinî eşitliğin ikinci problemi, İslam dininin çeşitli mezheplerine mensup vatandaşların olmasıdır. Devlet İslam dinine ait tutumunu, mümkün olduğu ölçüde mezhepler üstü bir seviyede ayarlamaya çalışmaktadır. Vatandaşlarına mezheplerine göre işlem yapmaz. Bu, milli birlik ve beraberliğin ön şartıdır.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- 1- Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Koleji Yayını, İstanbul 1994.
- 2- Nimet Arsan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I**, İkinci Baskı, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1961.

3- Nevzat Ayaz, **Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi**, Maarif Vekaleti Yayını, Ankara 1948.

4- Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi**, İkinci Baskı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1980.

5- —————, **Çağdaş Eğitim Akımları**, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara, 1976.

6- —————, **İngiltere, İsveç, Fransa İle Federal Almanya'da Okul Reformları ve Okul Kuruluş Sistemlerinde Demokratlaşma Temayülleri**, M.E.B. Yayını, İstanbul, 1970.

7- Şevket Süreyya Eydemir, **Tek Adam-III**, Altıncı Baskı, İstanbul 1978.

8- W. Barthold, - M. Fuat Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1940.

9- İlhan Başgöz, - E. Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Ankara 1968.

10- Hüseyin Batuhan, **Laiklik ve Dinî Taassup**, "Laiklik-I" İstanbul 1954.

11- —————, **Batıda Tolerans Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi-I**, İstanbul 1959.

12- Hikmet Bayur, **Laiklik**, "Laiklik-I", İstanbul 1954.

13- Beyza Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Ankara 1980.

14- Ziya Bursalıoğlu, **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**, A.Ü.E.F., Yayını, Ankara, 1971.

15- John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, Maarif Vekaleti yayını, İstanbul 1939.

16- Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul 1961.

17- Mahmut Goloğlu, **Halifelik**, Ankara 1973.

18- Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Ankara 1972.

19- Halil İnalçık, **Osmanlı Hukukuna Giriş**, "S.B.F. Dergisi" XIII, 2 (1958)

20- Halil İnalçık, **Osmanlı Padişahı**, "S.B.F. Dergisi", XIII, 4, (1958)

21- Halil İnalçık, **Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisi İle İlgisi**, "S.B.F. Dergisi", XIV, 1, (1959)

22- Enver Ziya Karal, **Atatürk'den Düşünceler**, İş Bankası Yayını, Ankara 1969.

23- —————, **Devrim ve Laiklik**, "Laiklik-I", İstanbul 1954.

24- —————, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumunda Şerif Mardin Tarafından Sunulan Tebliğ ile İlgili Konuşması, "Sempozyum Tebliğleri" İstanbul 1977.

25- —————, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimata Kadar Siyasi Tarihi "Yeni Türkiye"**, İstanbul 1959.

26- Ali Kılıç, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul 1955.

27- Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi**, M.E.B. Yayını, Ankara 1974.

28- Halil Baki Kunter, **Türkiye Maarifinde Vakıflar**, "Eğitim Hareketleri", 1, 3, (1955).

29- Dr. Kühne, **Türkiye'de Mesleki ve Teknik Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor**, "Maarif Vekaleti Mecmuası", 12 Ağustos 1927.

30- Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, "Maarif Vekaleti Yayını, İstanbul 1939.

31- Şerif Mardin, **Laiklik İdeali ve Gerçeklik**, "Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu Tebliğleri", İstanbul 1977.

32- Çetin Özek, **Türkiye'de Laiklik**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962.

33- —————, **Türkiye'de Gericilik Hareketleri ve Nurculuğun İçyüzü**, İstanbul 1964.

34- Yusuf Ziya Özer, **Cumhuriyette Hukuk İnkılâbı**, "Belleten", II, T.T.K. Yayını, Ankara 1938.

35- Halil Nîmetullah Öztürk, **Layikleşmek**, "Laiklik-I", İstanbul 1954.

36- Arslan Nail Pay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, Ankara, 1973.

37- Nazım Poroy, **Laiklik Hakkında Misalli Bir İnceleme**, "Laiklik-I", İstanbul 1954.

38- Suat Sinanoğlu, **Laik Kelimesinin Etymonu ve Anlamları**, "Laiklik-I, İstanbul 1954.

39- —————, **Türk Hümanizmi**, T.T.K. yayını, Ankara 1980.

40- İhsan Sungu, **Tevhidi Tedrisat**, "Belleten", II, Y.Y.K. Yayını, Ankara, 1938.

41- Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1975.

42- —————, **Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Teşkilatı**, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1978.

43- Nimet Unan, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1959.

44- Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, M.E.B. Yayını, Ankara 1964.

45- Ekrem Üçyiğit, **Din ve Biz**, Ankara 1968.

46- Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire-III**, Ankara 1976.

47- M.E.B., **Nutuk-I**, T.D.K. Enstitüsü yayını, İstanbul 1960.

48- M.E.B., **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M.E. Bakanlarının M.E. ile İlgili Söylev ve Demeçleri-I**, T.D.T. Enstitüsü Yayını, Ankara, 1946.

49- İslam Ansiklopedisi'nin Halife maddesi.

50- İslam Ansiklopedisi'nin Şeyhülislam maddesi.